

ABD’NİN OSMANLI TOPRAKLARINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE ERMENİLER*

MISSIONARY ACTIVITIES AND ARMENIANS IN THE OTTOMAN LAND OF THE USA

Levent ÇÖREKLİ**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 05/06/2023 Düzeltme/Revised: 14/06/2023 Kabul/Accepted: 14/06/2023

Derleme Makalesi / Review Article

Atf / Cite as: Çörekli, L. (2023). ABD’nin Osmanlı Topraklarında Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeniler. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-13. <https://doi.org/10.52735/bellek.1310189>

ÖZ

ABD ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti’nin dağılma döneminde ABD’nin ise kuruluş dönemi diyebileceğimiz yıllarda başlamıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde her ne kadar dağılma dönemine girmiş, birçok toprağını kaybetmiş olsa da halen dünya üzerinde önemli bir güce sahip devletler arasındadır. Osmanlı Devleti’nin bu gücü ve sahip olduğu topraklar geniş bir coğrafyaya yayıldığı için de doğal bir sonuç olarak birçok etnik unsur ve inanca sahip insan grupları bu coğrafya üzerinde kümelenmişlerdir. Bu durum ise Osmanlı sınırları içerisindeki unsurları bir arada tutmayı zorlaştıran bir etken oluşturmuştur. Her ne kadar imparatorluk güçlü dönemindeyken bu tür bir durum sorun teşkil etmese de devletin zayıflaması bu sorunun ortaya çıkmasına ve Osmanlı Devleti için bir kangrene dönüşmesine neden olmuştur. Osmanlı toprakları içindeki bu gruplar zayıflayan ve yorgun düşen devlet mekanizmasının ortaya çıkardığı açıktan yararlanarak birçok kez isyan etmişlerdir. Bu isyanlar genel anlamda dış etkenlerin kıskırtmasıyla olmuştur. Bu kıskırtma faaliyetleri ise daha çok din ve mezhep bağı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere 1789 Fransız İhtilali’nin de etkisiyle farklı etnik grupların bağımsızlık için çıkardıkları isyanlarla yüzleşmeye başlamıştır. Bu isyan faaliyetlerine bir de yükselen Rusların Slav ırklarını kıskırtması eklenince Osmanlı Devleti adeta köşeye sıkışmıştır. Bu isyanlar ve farklı etnik grupların savunuculuğunu üstlenmek isteyen dış etkenlerin baskısı Osmanlı Devleti’nin son iki yüzyılının küçükü büyüklü birçok savaşla geçmesine neden olmuştur. Milliyetçi isyanların yanı sıra birçok dış etken Osmanlı sınırları içerisindeki farklı ırkların din ve mezhep unsurlarını da kaşımaktan geri durmamışlardır. Nitekim Osmanlı toplumu içerisindeki azınlıkların nüfus olarak en kalabalık olanları ve özellikle Hristiyan Ortodoks olanlar bu kıskırtmaların odağında olmuşlardır.

Osmanlı Devleti’nin en büyük sorunu haline gelen azınlık sorunu Osmanlı Devleti’nin son günlerinde dış güçlerin de sıkça kaşdığı sorunlardan olmuştur. Dış güç ya da etkenler bu dönemde Osmanlı toplumu içindeki

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, leventcorekli01@gmail.com, ORCID: 0009-0003-5181-6544

azınlıklar için Osmanlı Devleti'nden birçok imtiyaz almıştır. Bu imtiyazların uygulanıp uygulanmadığı ise genellikle dış etkenlerin temsilcileri tarafından rapor edilmiştir. Osmanlı Devleti bu dönem içerisinde birçok dış etkene ülke içerisinde okullar ya da vakıflar açma müsaadesi vermiştir. Bu tür kuruluşlar genellikle misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu imtiyazların verildiği güçlerden birini de ABD oluşturmuştur.

ABD, genel anlamda İngiliz kolonilerinin çoğunluk oluşturarak kurduğu bir devlet yapısı olduğu için İngilizlerin yaygın olarak bağlı bulundukları Protestan mezhebine mensupturlar. Bu sebeple de Osmanlı sınırları içerisinde açtıkları okullarda genellikle Protestanlığı yayma amacı gütmüşlerdir. ABD'nin bu politikaları genel anlamda Osmanlı tebaalarından olan Ermeni azınlık üzerine düşünülmüştür. Bunun sebebine bakıldığında ise Ermeniler'in bu yüzyıl içerisinde Osmanlı toplumu içerisinde yaptıkları var olma mücadelesinden kaynaklanmıştır. Ermeniler Osmanlı toplumu içerisinde her ne kadar yüzyıllarca Türklerle dost olarak yaşasa da Osmanlı Devleti'nin son döneminde birçok kez toprak talepleri ve devlet kurma fikirlerinin dışardan empoze edilmesiyle istenmeyen millete dönüşmüşlerdir. Ayrıca birçok kanlı olaya karışmaları da Osmanlı Toplumu içerisinde yaşayan diğer unsurlarla sürekli bir savaşa sebep olmuştur. ABD, Ermeni azınlığın kendilerince mazlum durumlarını kullanmak ve onların koruyuculuğunu üstlenmek istemiştir. Bunun görünen sebep bu olsa da ABD aslında Ortadoğu coğrafyasında güçlü bir yapılanma peşinde olmuştur. Azınlık sorunu bahanesiyle girdikleri Osmanlı topraklarında ekonomik imtiyazlar edinmişler ve bu sayede büyümelerini hızlandırmışlardır.

ABD, Ortadoğu sınırları içerisinde kalarak güçlenebilmek için Osmanlı topraklarını basamak olarak görmüştür. Bu plan çerçevesinde Osmanlı toplumu içerisindeki ortak paydaları olan dindaşlarını da kullanmaktan geri durmamışlardır. Bu politikanın temelini bakıldığında bu dönemde Osmanlı topraklarında nüfuz sahibi olmak isteyen tek unsurun ABD olmadığı da görülmektedir. İlk olarak Ruslar daha sonra Fransızlar olmak üzere Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmek bahanesiyle Osmanlı topraklarında hak talep ettikleri görülmektedir. Bu yüzeysel koruyuculuk politikası dışında sanayisini ve siyasi oluşumunu henüz tamamlamış İtalya'dan, dünya üzerinde nerdeyse her yere uzanan İngilizlere kadar birçok siyasi varlığın Osmanlı toprakları üzerinde hak talepleri ve Ortadoğu'ya hâkim olma planları yaptıkları da bilinmektedir. İşte böyle bir durumda bu siyasi oluşumlar Osmanlı topraklarını ele geçirdikleri takdirde ya da oradaki azınlık halklardan destek aldıkları takdirde bu emellerini gerçekleştirebilecekleri ve Ortadoğu'ya hâkim olacaklarını düşünmüşlerdir. Bahsi geçen dönemde ABD ABD Osmanlı nezdinde tanınmak için çok çaba sarf etmiştir. Bu fırsatı 1830 yılında Osmanlı ile Ticaret anlaşması imzalamasıyla bulmuştur. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra ABD Osmanlı'nın imtiyaz verdiği devletlerarasına girmiştir. O dönemde Osmanlı Devleti, Yunan isyanı ile uğraştığı için bu durumdan istifade eden ABD Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Önce İzmir'e sonrasında Ortadoğu'ya ve akabinde ise Beyrut'a kadar faaliyet yürütmüştür. Protestanlık propagandası yapan ABD kendine yandaş aramış ve özellikle Hıristiyan ve Yahudileri hedefine koymuştur. Fakat istediği neticeyi alamayınca Gregoryen olan ve ABD'ye daha sıcak yaklaşan Ermeniler üzerinden faaliyetlerini sürdürmüştür. İlk zamanlarda bu durumdan rahatsız olan İstanbul Ermeni Kilisesi patriği sonrasında destek vermiştir. ABD misyonerlik faaliyetlerini yürütmek için matbaalar kurmuş, sağlık hizmetleri vermiş ve aynı zamanda eğitim faaliyetleri yürütmek için çeşitli okullar açmıştır. Burada yetişen çocuklara kendi hayat felsefelerini ve Protestanlığı öğretmek için empoze etmiştir. Osmanlı Devleti siyasi ve askeri açıdan güç kaybedince burada yetişen çocuklar isyan faaliyetlerinde görev almışlardır. Özellikle 1877-1877 Osmanlı Rus savaşından sonra imzalanan Berlin Anlaşması ile Ermeni sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunu kaşıyan genelde Avrupalı devlet gözükse de arka planda ABD müthiş bir misyonerlik faaliyeti yürüterek destek vermiştir. Buradaki amaçlardan biri ABD'nin Ortadoğu'da yer edinme çabasıdır. Bu sebepten dolayı Osmanlı'yı iyi analiz edebilmek için misyonerlerini Osmanlı coğrafyasının dört bir yanına göndererek toplumsal analizde bulunmalarını ve bu sayede yumuşak karnını bulmayı amaçlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Osmanlı, ABD.

EXTENDED SUMMARY

The relationship between the USA and the Ottoman Empire started in the period of the disintegration of the Ottoman Empire and in the founding period of the USA. Even though the Ottoman Empire entered a period of disintegration and lost many of its lands in this period, it was still among the states that have an important power in the world. As this power of the Ottoman Empire and the lands it owned spread over a wide geography, as a natural result, many ethnic elements and groups of people with different beliefs clustered on this geography. This situation created a factor that made it difficult to keep the elements within the Ottoman borders together. While the situation did not pose a problem when the empire was strong, the weakening of the state caused this problem to arise and turned into a gangrene for the Ottoman Empire. These groups in the Ottoman lands revolted many times by taking advantage of the gap created by the weakened and tired state mechanism. The revolts were generally provoked by external factors. These incitement activities were carried out using mostly religious and sectarian ties.

Starting from the second half of the XVIII century, the Ottoman Empire began to face the rebellions of different ethnic groups for independence, with the effect of the 1789 French Revolution. When the rebellion activities were added to the provocation of the Slavic races by the rising Russians, the Ottomans almost was stalemated. The revolts and the pressure of external factors that wanted to take on the defense of different ethnic groups caused the last two centuries of the Ottoman Empire to pass through many small and large wars. In addition to the nationalist revolts, many external factors did not hesitate to scratch the religious and sectarian elements of different races within the borders of the Ottoman Empire. As a matter of fact, the most populous of the minorities in the Ottoman society and especially the Christian Orthodox ones were at the center of these provocations.

The minority problem, which has become the biggest problem of the Ottoman Empire, has been one of the problems that foreign powers frequently brought into question in the last days of the Ottoman Empire. External power or factors took many privileges from the Ottoman Empire for the minorities in the Ottoman society in this period. Whether or not these privileges were enforced was generally reported by representatives of external factors. During this period, the Ottoman State allowed many external factors to open schools or foundations within the country. Such organizations often engaged in missionary activities. One of the powers given these privileges was the USA.

Since the USA is a state structure established by the British colonies by forming a majority, they belong to the Protestant sect to which the British are widely adhered. For this reason, they generally aimed to spread Protestantism in the schools they opened within the borders of the Ottoman Empire. These policies of the USA were generally considered on the Armenian minority, which was one of the Ottoman subjects. The reason for this was the struggle for existence of the Armenians in the Ottoman society in this century. Although Armenians lived in Ottoman society in peace with the Turks for centuries, they turned into an undesirable nation in the last period of the Ottoman Empire with the imposition of territorial demands and state-building ideas with external powers. In addition, their involvement in many bloody events caused a constant war with other minority living in the Ottoman Society. The USA wanted to use the oppressed situation of the Armenian minority and to undertake their protection. Although this is the apparent reason, the USA actually sought a strong structuring in the Middle East geography. They gained economic privileges in the Ottoman lands they entered under the pretext of minority problem and thus accelerated their growth.

The USA saw the Ottoman lands as a stepping stone in order to stay within the borders of the Middle East and become stronger. Within the framework of this plan, they did not hesitate to use their coreligionists, who were the common denominators in the Ottoman society. When we look at the basis of this policy, it is seen that the USA was not the only one that wanted to have influence in the Ottoman lands in this period. It is seen that they claimed rights in the Ottoman territories under the pretext of assuming the protection of the Orthodox, first the Russians and then the French. Apart from this superficial policy of protection, it is also known that many political entities, from Italy which has just completed its industry and political formation to the British, which extends almost everywhere in the world, made claims on the Ottoman lands and plans to dominate the Middle East. In such a situation, these political formations thought that if they captured the Ottoman lands or received support from the minority peoples there, they would be able to realize their ambitions and dominate the Middle East. In the aforementioned period, the USA made great efforts to be recognized in the eyes of the Ottoman Empire. He found this opportunity when he signed a trade agreement with the Ottoman Empire in 1830. After the signing of this agreement, the USA entered among the states that the Ottoman Empire granted privileges. At that time, the United States, which took advantage of this situation as the Ottoman Empire was dealing with the Greek rebellion, started missionary activities in the Ottoman lands. He operated first in Izmir, then to the Middle East and then to Beirut. The USA, which made Protestant propaganda, sought supporters and especially targeted Christians and Jews. However, when he could not get the desired result, he continued his activities over the Armenians, who were Gregorian and approached the USA more warmly. At first, the patriarch of the Armenian Church of Istanbul, who was uncomfortable with this situation, gave support afterwards. The USA established printing houses to carry out missionary activities, provided health services and also opened various schools to carry out educational activities. It imposed its beliefs on the children who grew up here, teaching his own philosophy of life and Protestantism. When the Ottoman Empire lost its power politically and militarily, the children who grew up here took part in rebellion activities. Especially with the Berlin Agreement signed after the 1877-1877 Ottoman-Russian war, the Armenian problem arose. Although the European state in general seems to be struggling with this problem, the USA supported it by carrying out a great missionary activity in the background. One of the aims here is the US's effort to gain a foothold in the Middle East. For this reason, in order to analyze the Ottoman Empire well, they aimed to send their missionaries all over the Ottoman geography to make social analysis and thus to find its weak side.

Keywords: Armenians, Ottoman, USA.

GİRİŞ

Türk-Amerikan ilişkileri 200 yıldır süregelen ve hala devam eden bir süreci kapsamaktadır. II. Dünya savaşına kadar Türk-Amerikan ilişkileri karşılıklı ekonomik çıkarlar üzerine gelişim göstermiş, savaş sonunda Amerika'nın siyasi bir güç olarak dünyada yerini almasıyla birlikte ilişkiler siyasi yöne doğru dönüşmeye başlamıştır. Bu görüş kısmen doğru olmakla birlikte Osmanlı döneminde Türk-Amerikan ilişkileri sadece ekonomik anlamda değil siyasi olarak da değerlendirilebilir. Bu durumda ABD'nin Osmanlı topraklarında o dönemde yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri ve Ermeni meselesini kaşınması II. Dünya savaşı öncesi Türk-Amerikan ilişkilerini anlamamız açısından önemlidir.¹ ABD gerek Ermeni meselesi gerek misyonerlik faaliyetleri ile Osmanlı topraklarında faaliyet yürütmüştür. Günümüze değin gelen Ermeni meselesi Amerika'nın Ortadoğu, Türkistan, Türkiye ve Asya politikalarının arka planını anlamamız açısından önemli bir örnektir. Osmanlı dönemi Türk-Amerikan ilişkileri sadece ekonomik anlamda değil, siyasi olarak da devam etmiştir. Monroe doktrinini takip eden ABD kendini dış siyasetten soyutlamış gibi görünse de Osmanlı topraklarında ABD misyonerlik faaliyetlerinin başladığı dönem Monroe doktrininin yayınlandığı tarihlere dir. Bahsi geçen dönemde Amerika Ermeni meselesi ile ilgili ortaya attığı söylemler ile Türkleri dünya arenasında zor durumda bırakmaya çalışmıştır.² Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında her ne kadar Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletler ön planda gözükse de geri planda Amerika'nın faaliyetleri azımsanmayacak düzeydedir.

1. ABD'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Fransa ve İngiltere arasında 1756-1763 yılları arasında yaşanan 7 Yıl Savaşları sonucunda İngiltere Kuzey Amerika bulunan dönemin Fransız kolonilerini ve yanı sıra Hindistan ve Kanada'yı ilhak etmiştir. Bu savaştan dolayı İngiltere ekonomik anlamda bir sıkıntı içine düşmüştür. Bu sıkıntının giderilmesi için 1764-1765 yılları arasında Amerika'daki İngiliz kolonilerine yeni vergiler yükleyerek çözmeye çalışmıştır. Bu durum karşısında Amerika'daki koloniler yeni vergilere karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Amerika'da bulunan 13 koloni ile İngiltere arasında 1774 yılında silahlı bir mücadele başlamıştır.³ Bir araya gelen bu koloniler 4 Temmuz 1776 yılında bir bağımsızlık bildirgesi yayınlamışlar ve Amerika Birleşik Devletleri adı ile bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsızlık Bildirgesinin ilanıyla birlikte koloniler ve İngiltere arasında bir savaş başlamıştır. Bu bağımsızlık savaşı 1783 tarihine kadar devam etmiştir.

Sonuç olarak İngiltere savaştan mağlup ayrılarak Amerika Birleşik Devletleri'ni 3 Eylül 1783 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile tanımak zorunda kalmıştır. Bu savaştan galip ayrılan ABD topraklarını genişletmeye ve hızlı bir şekilde büyümeye başlamıştır. 18. Yüzyılın başlarında Fransızlar ABD'nin orta kısmında yer alan bölgelere hâkim olmuşlardır. 1763 yılında Yedi Yıl savaşları sonucunda yenilince bu toprakların bir kısmını İspanyollara, diğer kısmını da İngilizlere bırakmışlardır. 1800'de tekrar Fransızların eline geçse de ABD bu toprakları 15 milyon dolar karşılığında satın almıştır.⁴ ABD'nin kendi coğrafyasında büyümesi bununla sınırlı kalmamıştır. 1819 yılında İspanyollardan Florida'yı, 1845'te Meksika'dan Teksas'ı, 1846'da İspanyollardan Oregon'u satın almıştır. Yanı sıra 1867'de 7,2 milyon dolar karşılığında Rusya'dan Alaska'yı almıştır. 1898 yılında İspanya ile yaptığı savaşın sonucunda

¹ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK yay., Ankara, 1991, s. 9.

² Y. Güler, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Kırşehir, 2005, s. 228.

³ E. Tümertekin, *Anglo-Amerika*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1970, s.177.

⁴ Y. Güler, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", s.228.

Porto Rico'yu ve Filipinler'i almıştır. Yanı sıra 1917 yılında Danimarka'dan Virgin Adalarını satın almıştır.⁵ Buradan anlaşılacağı üzere Amerika bağımsızlık savaşını kazandıktan sonra ülke içinde siyasi bir birlik kurmanın yanında coğrafi olarak genişleme politikası izleyerek daha da güçlenmiştir. İçerideki sorunları hallettikten sonra dış siyasete odaklanma imkânı bulmuştur.

2. Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcı ve İlk Temaslar

Amerika 1783 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra dışa yönelmeye başlamış ve ürettiği malları dış pazara sunmak amacıyla ticari faaliyetlere yönelmiştir. Bu faaliyetleri yürütmek için en önemli ticari merkezlerden biri Akdeniz olduğu için ticari faaliyetlerini burada yürütmek istemiştir. ABD'nin ihraç ürünleri arasında yer alan mısır ve tuzlanmış balık gibi ürünlerin pazarlanmasında Akdeniz ülkeleri önemli birer Pazar olmuştur. Bahsi geçen dönemde Akdeniz'de söz sahibi olan Cezayir beyliği Akdeniz'de izinsiz dolaşan iki Amerikan gemisine el koyması ile ABD Cezayir beyliği ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. 1795 yılında Cezayir beyliği ile anlaşmış ve bunun karşılığında bu beyliğe 20 yıl boyunca 12.000 altın vergi ödemek zorunda kalmıştır.⁶ Cezayir beyliği ile anlaştıktan sonra birer yıllık arayla Tunus ve Trablusgarp ile de anlaşma yapmıştır. O dönem Cezayir ve Tunus beyleri Türk oldukları için Osmanlı ve Amerika arasındaki ilişkilerin dolaylı olarak başladığı söylenebilir. Hatta Cezayir ve ABD arasında yapılan anlaşmanın dili de Türkçedir.⁷

Bu anlaşmayla birlikte Cezayir, Fas, Tunus ve Trablus eyaletleri ABD'nin Batı Akdeniz'de ticari anlamda gemilerinin güvenliğini sağlamakla yükümlü olmuşlardır. Dolayısıyla ABD Doğu Akdeniz'e kadar açılma imkânı bulmuştur. O dönemde üç kıtada toprağı bulunan Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak için ülkeye ABD'den heyetler gönderilmiştir. Bu doğrultuda 7 Mayıs 1784 yılında ABD Kongresinin onayıyla Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams gibi kişiler ticaret ve dostluk anlaşması imzalamak için bazı ülkelere gönderilmiş ve bu ülkelerden biri de Osmanlı Devletidir. Bunun temel sebebi o dönem Amerikalı tacirlerin Cezayir tarafından yakalanmasıdır. Cezayir'in Osmanlıya tabi olduğu düşünüldüğünde Osmanlı Devleti ile mutlak suretle temasa geçilmesi gerekiyordu. Ancak Adams ve Jefferson Osmanlı devleri ile anlaşma yapma fikrinden vazgeçmişlerdir.⁸ Yaklaşık 5 yıl sonra 1799 yılında dönemin ABD başkanı John Adams, Portekiz ABD elçisi William L. Smith'i Osmanlı ile anlaşma yapmak için göndermiştir. Fakat o dönem Fransız ve İngilizler ile savaş halinde olunmasından dolayı bu anlaşma gerçekleştirilememiştir. Sonrasında 1820, 1823 ve 1828 tarihlerinde yapılan girişimler de sonuçsuz kalmıştır.⁹

İlk ziyaret ABD ticaret gemilerinin 1786 yılında İstanbul'a, 1797 'de İzmir'e 1800 yılında ise İskenderiye'ye gelmeleriyle başlamıştır. Karşılıklı ticari ürünler alım satımı yapılmıştır. Genel olarak Osmanlı halkına rom ve pamuklu ürünler satmış, kendilerine ise kuru üzüm, halı, incir deri ürünleri ve afyon götürmüşlerdir. Resmi anlamda ilk ziyaret ise George Washington adlı Amerikan firkateyninin İstanbul'a gelmesiyle başlamıştır.¹⁰ ABD'nin Osmanlı'da resmi elçisi olmadığı için işlerini İngiliz elçileri aracılığıyla İngilizlere para ödemek koşuluyla gerçekleştirmiştir. İngilizlere para ödemek istemeyen ABD Osmanlıya elçi gönderme kararı almış fakat daha sonra Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle kendi kamuoyundan çekindiği için elçi

⁵ E. Tümertekin, *Anglo-Amerika*, s.172-187.

⁶ M. EROL, "Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)", *İ.Ü.E.F. Der.*, sayı: XXXII, s.689-705.

⁷ E. Açıkse, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi", *Türkler Ansiklopedisi.*, C.14, 2002, s.542.

⁸ O. Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Bellekten*, c.LI., 1987, s.927.

⁹ O. Koloğlu, "Türk'le Amerikalının Tanışması", *Tarih ve Toplum*, sayı 163, Temmuz, 1997, s.17.

¹⁰ U. Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu Dün-Bugün-Yarın*, TTK yay., Ankara, 1990, s.66.

gönderme kararından vazgeçmiştir.¹¹ 1811 yılında Türk-Amerika ticaretinden dolayı İzmir’de başkanlığını David Offley’in yaptığı Amerikan Ticaretevi’ni kurmuşlardır. Offley o dönem bir konsolos gibi çalışma yürütmüştür. 1830 yılında yapılan anlaşma ile Amerika Osmanlı tarafından tanındığı için Osmanlı coğrafyasında uygun gördüğü yerlere konsolosluk açma hakkı elde etmiştir.¹² XIX. Yüzyılın başlarına kadar ABD’nin Osmanlı coğrafyasında konsolosluk açamamasının sebeplerinden biri hiç şüphesiz Osmanlı Devleti’nin eski gücünde olmayışı ve izlemiş olduğu denge politikasıdır. Osmanlı donanması 1827 yılında Navarin’de İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından yakıldıktan sonra ABD ile ilişkiler farklı bir yöne evrilmeye başlamıştır. Navarin’de donanması yakılan Osmanlı 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından mağlup ayrıldıktan sonra dünya arenasında yeni dost bulma arayışına girmiştir. Bu doğrultuda ABD ile 7 Mayıs 1830 yılında Ticaret ve Seyrisefain anlaşmasını imzalamıştır.¹³ 9 maddeden oluşan bu anlaşma ile ABD’ye Osmanlı coğrafyasında ticaret yapan ayrıcalıklı ülkelere verilen statüden verilmiştir.¹⁴ Bu anlaşma ile birlikte ABD’li ticaret yapan tacirler diğer ayrıcalıklı devlet vatandaşlarına tanınan imtiyazlardan istifade etmişlerdir. Bu sayede gümrük vergileri ve her türlü kolaylıktan faydalanma imkânına erişmişlerdir. Ayrıca ABD ve Osmanlı arasında Osmanlıdaki Amerikan vatandaşlarının hukuki ve diğer hakları ile alakalı düzenlemeler yapılmıştır. ABD ise Osmanlı donanması için İstanbul’da ABD’li mühendisler tarafından gemi inşası ve teknik destek hususlarında teminat vermiştir. Fakat ABD senatosu bu duruma tepki gösterdiği için sonradan bu madde reddedilmiştir. Bu duruma II. Mahmud tepki göstermiş fakat sonrasında ABD başkanının Osmanlı ziyaretinden sonra ilişkiler yumuşamış ve 1831 yılında II. Mahmud anlaşmayı imzalamıştır.¹⁵ ABD senatosu tarafından reddedilen bu madde resmi olarak reddedilmiş gözükmese de uygulamada hayata geçirilmiş ve Osmanlı Devleti’ne gemi yapımı hususunda teknik destek amacıyla o dönem ABD’nin en ünlü mühendislerinden olan Henry Eckfor İstanbul’a gelerek 1840 yılına kadar Osmanlı Devleti adına gemiler yapmıştır. Bu durum aynı zamanda Türk mühendislerin kendilerini geliştirmelerine imkân vermiştir. Savaş gücü yüksek gemilerin inşa edilmesiyle Osmanlı donanması Sultan Abdülaziz dönemine gelindiğinde çok güçlü bir hüviyet kazanmıştır.¹⁶ ABD ve Osmanlı ilişkileri bu anlaşma ile büyük bir ivme kazanarak devam etmiştir. Bu anlaşma ile ABD vatandaşları Osmanlı topraklarında çeşitli dallarda ticari faaliyetler yürütmüşlerdir. Bunun üzerine 113 Şubat 1862 tarihinde ABD ile ikinci bir ticaret anlaşması imzalanmıştır.¹⁷

3. ABD’nin Osmanlı Topraklarında Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeniler

Misyoner kelime anlamı olarak görev olan Latincedeki “mittere” fiilden gelmektedir. Misyoner ise görevli anlamında kullanılmaktadır.¹⁸ Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren İtalyan ve Fransız Katolik misyonerlerin öncülüğünde başlatılmıştır.¹⁹ Bu misyonerler İstanbul’daki yabancı ve azınlıkların eğitimi ile ilgilenmek için XVI. Yüzyılın sonlarında Osmanlı coğrafyasına gelirler ve dini kurumlarının

¹¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Ankara, 1959, s.10.

¹² İ. Ilgar, “İlk Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması”, *Hayat Tarih Mecmuası*, cilt.2, Ekim, 1969, s.5.

¹³ B. Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1984, s.79.

¹⁴ İ. Polat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, Cilt. LII,1988, S.629.

¹⁵ E. Çağrı, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, 1. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001, s.83.

¹⁶ Y. Güler, “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, s.234.

¹⁷ T. Fendoğlu Hasan, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan yay., İstanbul,2002, s.327.

¹⁸ White George E. *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, 1. Basım, Cem Tarık Yüksel (çeviren.), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, s. 7.

¹⁹ B. Piranyan, *Aşçının Kitabı*, 2. Baskı, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2008, s. 132.

yanında okullar da açarlar. Bu görevi üstlenen Cizvitler²⁰ ile başlayan bu faaliyetler Katolikliğin diğer tarikatlarının da gelmesiyle devam etmiş ve kendi adlarıyla anılan St. Michel, St. Joseph, St. Louis ve Notre Dame de Sion gibi okullar açmışlardır.²¹ Bu faaliyetlere bağımsızlığını kazandıktan sonra Amerika da katılmış ve dünyanın dört bir yanına misyonerler göndermiştir. Osmanlı Devleti için Katolik misyonerlere oranla ABD’li misyonerler kötünün iyisi sayılabilir.²² Amerikalılar misyonerliği bir devlet stratejisi olarak kullanmışlardır. Dini amaçlardan ziyade zamanla değişerek askeri, siyasi ve ekonomik bir hüviyet kazanmıştır.²³ Emperyalist faaliyetlerini misyonerlik çatısı altında yürüten Amerika, Amerikan yaşayış tarzını hedefe koyduğu ülkelere yaymaya çalışmıştır. Dünyanın birçok bölgesinde faaliyet gösteren ABD’li misyonerler için Osmanlı Devleti ve Çin hedef konumunda olmuştur.²⁴ I. Dünya savaşı öncesinde misyonerlik faaliyetlerini yürütmek için “American Board of Commissioners for Foreign Missions” adında bir kurum teşkil edilmiştir. Kurumun başına James Barton getirilmiş ve Barton’un hedefindeki ilk ülke Osmanlı Devleti olmuştur.²⁵ Osmanlı Devletin hedefe koymasındaki sebep ABD’nin Ortadoğu’da ekonomik, askeri ve siyasi ve kültürel olarak yer edinme çabası olarak görülebilir. Osmanlı Devleti bu coğrafyaya hâkim olan devlet olduğu için hedef olması kaçınılmazdır.²⁶ Büyük bir ticaret hacmine ve ham maddeye sahip olan bölgeye 1818 yılında “American Board of Commissioners for Foreign Missions” tarafından misyonlar kurulması kararı alınmıştır.²⁷ Bu doğrultuda gittikleri toplumları ve coğrafyaları iyi bir şekilde analiz ederek o bölgenin toplumsal yapısı, siyasi ve kültürel durumunu ekonomik anlamda uğraş alanlarını iyi bir şekilde analiz etmişlerdir. Osmanlı misyonu için 1820 yılında Plinky Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyoner İzmir’de ön araştırma yapmak için görevlendirilmiş ve İzmir’e gelmişlerdir. Buraya gelme amaçları Yahudiler, Araplar, Türkler gibi milletleri Protestanlaştırmaktır.²⁸ İlk hedefleri gittikleri bölgedeki kabileleri, halkları incelemek olmuştur. Yanı sıra hedefleri arasında putperestler, Hristiyanlar ve Müslümanlar olmuş, Suriye ve Ermenistan’da bulunan Ermeniler ile yakından ilgilenmişlerdir.²⁹ Bahsi geçen misyonerler Osmanlı topraklarına adım attıktan sonra Rumca ve Arapça öğrenmişlerdir.³⁰ 1820 yılı Osmanlı içinde Yunan isyanının olduğu döneme gelmekte bu durum onların ilk olarak neden İzmir’i tercih ettiğini bizlere anlatmaktadır. Plinky Fisk, sonrasında Trablusşam, Kudüs, Antakya, Şam, Beyrut gibi yerlere gitmiş ve 1822 yılında Malta’ya gelerek burada Doğu dilleri Profesörü olan Janas King ve İngiliz Anglikan rahibi Joseph Wolff ile Amerikan Protestan misyonerliğinin ilk matbaasını Malta’da kurmuştur.³¹ Burada amaç kendi din propagandalarını yapacakları kitap ve broşürleri basarak görsel olarak da insanları etkilemek ve kendilerine taraftar bulmaktır. Malta’dan sonra Mısır’a giden Amerikan misyonerler burada Müslüman ve Hıristiyan din adamları tarafından tepki gördükleri için önce Kudüs’e sonra ise 1823 yılında Beyrut’a geçmişlerdir. Kudüs’te de istediklerini bulamayınca liman şehri olması ve ABD gemilerinin

²⁰ Abdullah Kara ve Çavdaroğlu M, “20. Yüzyılda Osmanlı Toprakları Üzerinde Kurulan Nişantaşı İngiliz Erkek Mektebi Üzerine Bir Değerlendirme/ An Evaluation of Nişantaşı English Boys School, Founded on Ottoman Lands in the 20th Century”, Volume 9, Issue 2, 2021, s.814-815.

²¹ N. Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt. 1-2, İstanbul, 1977, s.269-277.

²² S. Deringil, *İktidarın Sembolleri ve ideoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)*, 2. Basım, İstanbul,2002, s. 129.

²³ E. Çağrı, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.83.

²⁴ S. Deringil, *İktidarın Sembolleri ve ideoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)*, s.120.

²⁵ E. Çağrı, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.85.

²⁶ N. Şafak, *Osmanlı- Amerikan İlişkileri*, 1. Basım, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı,2003, s.62.

²⁷ E. Çağrı, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.86.

²⁸ N. Şafak, *Osmanlı- Amerikan İlişkileri*, s.63-64.

²⁹ P. Balakian, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America’s Response*, 1. Basım, NewYork, 2003, s.25.

³⁰ Oren Michael B. *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present*, 1. Basım, New York: Norton, 2008, s.90.

³¹ E. Çağrı, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.87.

kolayca gelebileceği bir güzergah üzerinde olmasından dolayı Beyrut'u misyon merkezi olarak seçmişlerdir.³² Osmanlı coğrafyasında çocuklara Amerikan usulü eğitim verilmesi maksadıyla 1823 yılında Amerikan Protestan Kilisesine ait ilkokul Beyrut'ta açılmıştır.³³ Buradan anlaşılacağı üzere Amerikan misyonerler Mısır ve Kudüs'te istediklerini bulamayınca Beyrut'a yönelmişlerdir. Faaliyetlerini gizlemek adına ise eğitim verecekleri vaadini sunarak bir şekilde misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu arada Osmanlı Devleti'nin bu duruma çok fazla eğilememiş olmasını ise bahsi geçen dönemde Osmanlı coğrafyasında yaşanan karışıklıklar ve bağımsızlık mücadelesi veren milletlere odaklanılmış olması ABD'nin zamanlamasının planlanmış olduğunu göstermektedir.

Ortadoğu'da umduğunu çok fazla bulamayan Amerikan misyonerler yönünü kendilerine biraz daha ılımlı gözüken Ermenilere çevirmişleridir. Ermeniler ile ilgili yapılacak misyonerlik faaliyetlerinin ilk nüvesi Beyrut'ta Plinky Fisk'in tanıştığı Karabed, Yakop Ağa ve Vartabed olarak bilinen üç Ermeni din adamını Protestanlığa inandırıp Protestan olmalarını sağlaması ile başlamıştır.³⁴ Ermenilerin Protestanlığa sıcak bakmalarında Ermeni Gregoryen kilisesinin katkı uygulamaları ve inanç olarak Protestanlığın daha rahat olması gibi nedenler gösterilebilir.³⁵ Bunun farkında olan ABD İstanbul'da merkez olmak üzere 1829 yılında Ermeni misyonunu kurmaya karar vermiştir. Çünkü bütün dinlerin merkezi konumunda yer alan bir güzergâhta bulunan İstanbul misyonerlerin faaliyetleri açısından önemliydi. Bu doğrultuda 1831 yılında William Goodell tarafından İstanbul misyonu kurulmuştur.³⁶ İlk iş buradaki Ermeni Patriki Zakharyanı ziyaret edip kendilerinin Ermeniler için tehlike olmadığını ve Ermeni cemaatine eğitim ve öğretim yapmak için Amerikan okulları açacaklarını söylemişlerdir. Bu durumdan Ermeni ruhban sınıfı rahatsız olmuş, çünkü bu durum kendilerinin otoritesini sarsabilirdi. Ayrıca Protestanlığın ahlak anlayışı ile Ermeni Gregoryen kilisesinin anlayışı farklıydı. Protestanlık kilisenin aracılığını reddederken bireyselliği ön plana alan bir inanış iken Gregoryenlikte bu durum tersiydi.³⁷ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ABD misyonerlik faaliyetlerini kendi eğitim kurumları yoluyla kendi hayat tarzını empoze ederek yürütmüştür. Bu amaçla faaliyetlere başlayan misyonerler kurdukları misyonların yanı sıra ilkokul, ortaokul ve yüksek eğitim için açtıkları okullar ile birlikte yardım kuruluşları, hastaneler, matbaalar kurarak insanları protestanlaştırma faaliyetlerine girişmişlerdir. Çok sistemli bir şekilde hareket eden misyonlar hem dinlerini yaymış hem de azınlıkları etkileyerek Osmanlıdan kopmalarına yardımcı olmuşlardır. Bu doğrultuda açılan en önemli Protestan kolejleri İstanbul ve Beyrut'ta açılmıştır. 1863 yılında Cyrus Hamlin adındaki misyoner tarafından İstanbul'da Robert Koleji açılmıştır. Bu kolejin kurucuları ve yöneticilerinin çoğu öğretim elemanı olarak görev yapan misyonerlerden oluşuyordu. Ayrıca Bulgarca ve Ermenice olmak üzere yaklaşık on beşe yakın dilin öğretiliyor olması bu kurumların amaçları ile ilgili bizlere bilgi vermesi açısından önemlidir. Hatta I. Dünya savaşı öncesinde Osmanlıya karşı savaşan Bulgar kabinelerinin her birinde Robert koleji mezunlarının bulunması tesadüf değildir (Greenwood,1965,s.101-104).³⁸

Matbaa hiç şüphesiz dönemin en önemli yayın organlarından biri olarak görülmektedir. 1822 tarihinde Malta'da açılan misyoner matbaası yaklaşık 11 yıl sonra 1833'te İzmir'e daha sonra ise İstanbul'a taşınmıştır. 1834 senesine gelindiğinde Amerikalı misyonerler İstanbul

³² White George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, 1. Basım, Cem Tarık Yüksel (çeviren.), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, s. 7.

³³ P. Balakian, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*, s.25.

³⁴ E. Çağrı, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.87.

³⁵ N. Şafak, *Osmanlı- Amerikan İlişkileri*, s.65.

³⁶ G. Özeren, ABD'nin Ermeni Politikası 1890-1920, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Bilim Dalı *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2009, s.21.

³⁷ E. Çağrı, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, s.82.

³⁸ Greenwood Keith Maurice, *Robert College: The American Founders*, The Johns Hopkins University, Ph.D., 1965, s.101-104.

matbaasını kurmuşlardır.³⁹ Buradaki amaç, ilk olarak misyonerlerin Türkçe ve Ermenice öğrenmelerini sağlamak sonrasında Ermenice basılan kitaplar aracılığıyla Ermenilere nüfuz edilecekti. Yanı sıra Ermenilerin İngilizce öğrenmeleri sağlanacak ve İngilizce yayınlanan kitapları takip edebileceklerdi. Bu sayede kendi fikirlerini yaşayış tarzlarını çok rahat bir şekilde Osmanlıdaki Ermenilere aktarabileceklerdi. 1832 yılında ABD’li misyonerler tarafından Beyoğlu’nda açılan okul Babıali tarafında Ermeni patrikhanesinin baskılarıyla Ermenilerin aklının karıştırıldığı öne sürülerek kapatılmıştır.⁴⁰ ABD’li misyonerler daha önce Malta’da basmış oldukları İncilleri Ermeni halkına dağıtmışlardır. İncillerin dilinin özellikle Ermenice olması manidardır. Ermeniler evde ve kilisede Türkçe konuşuyorlar fakat Osmanlıca zor olduğu için Ermeni harfleriyle Türkçe olarak İnciller basılmıştır.⁴¹ Yayın çalışmaları ile faaliyetlerinin etkili olacağını bilen ABD’li misyonerler 1833-1853 yılları arasında İzmir matbaasında toplamda yirmi milyon sayfa baskı yapmışlardır. Yayın faaliyetleri birlikte kütüphaneler kurmuşlardır. İstanbul ve İzmir dışında Ermenilerin yaşadığı Bursa, Erzurum ve Trabzon gibi şehirlerde de misyonlar kurmuşlardır.⁴²

Amerikalıların Ermeni toplumuna nüfuz etme yollarından bir diğeri ise sağlık hizmeti veren kurumlar aracılığıyla olmuştur. Buraya gelen misyonerlerin halka sıcak davranmaları ve verdikleri hizmetin kaliteli olmasından dolayı benimsenmeleri kolay olmuştur. 1835 yılında alınan bir kararla bütün misyonlarda sağlık hizmeti verilmesine yönelik çalışma yapılmıştır. ABD’li misyonerler tarafından 1820 yılında Osmanlı topraklarında başlatılan misyonerlik faaliyetleri, 1846 yılında İstanbul Ermeni Protestan Kilisesinin kurulması ve 1847 yılında İngilizlerin baskısıyla Osmanlının Protestanları ayrı bir millet olarak tanımaları ile meyvesini vermiştir.⁴³ William Goodell isimli misyoner Ermeni Protestan Kilisesinin kurulması ve 1856 yılındaki İslahat fermanının Osmanlı Devleti tarafına kabul ettirilmesinde kilit rol oynamıştır. Bunlara dönemin İngiliz Büyükelçisi Sir Stradford Canning büyük destek vermiştir. Hatta yeniçeri ocağının dağıtılması, dönemlerin eski dinlerine dönmelerine izin verilmesi, 1856 İslahat Fermanının hazırlanması ve Kudüs’te Protestan Kilisesinin açılması gibi kritik öneme sahip faaliyetlerde desteğini fazlasıyla hissettirmiştir.⁴⁴ Bu durum diğer Hıristiyan unsurların Protestanlaştırılması önünde artık herhangi bir engelin bulunmadığının kanıtıdır. Bu doğrultuda faaliyetlerini sıklaştıran misyonerler 1860’lı yıllarda Merzifon’da Gregoryenliğe mensup 300 Ermeni’yi Protestanlığa geçirmeyi başarmıştır. Bu durumdan Osmanlı Devleti rahatsız olmaya başlamıştır. Çünkü ilerleyen süreçte kendilerine problem yaratacak bir durum olacağını farkındaydılar.⁴⁵ Zaten 10 yıl öncesinde 1850 yılında dönemin Hariciye Nazırı Rıfat Paşa bu durumdan Osmanlının rahatsızlığını Amerikan büyükelçiliğine nota vererek göstermiştir. Buna göre Osmanlı topraklarında ABD’li misyonerlerin hal ve hareketlerine dikkat etmelerini ve aksi takdirde sınır dışı edileceklerini ifade etmiştir. ABD ise buna karşı olduğunu Osmanlıya iletmiştir.⁴⁶ Bahsi geçen yüzyılda Osmanlı siyasi, ekonomik ve askeri anlamda zayıf bir durumda bulunuyordu. Aynı zamanda içinde bulunan milletler bağımsızlık için sürekli isyan çıkartıyordu. Bunları önlemek adına bazı ıslahatlar yapma yoluna giden Osmanlı Devleti 1839 Tanzimat 1856 İslahat Fermanlarını imzalayarak Amerika’nın işini kolaylaştırmıştır. Zaten 1830 yılında ABD ile imzaladığı anlaşma ile ABD’yi ayrıcalıklı devletlerarasına alan Osmanlı bu iki ıslahat ile misyonerlik faaliyetlerinin önünün daha da açılması için bilmeden de olsa yardım etmiştir. Özellikle İslahat Fermanı Hıristiyan Osmanlı halkına büyük ayrıcalıklar

³⁹ White George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, s.66.

⁴⁰ N. Şafak, *Osmanlı- Amerikan İlişkileri*, s.65.

⁴¹ B. Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1984, s.17.

⁴² White, *a.g.e.*, s.34/ Balakian *a.g.e.*, s.25.

⁴³ P. Balakian, *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America’s Response*, s.26.

⁴⁴ U. Kocabaşoğlu, “Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, s.52.

⁴⁵ N. Şafak, *Osmanlı- Amerikan İlişkileri*, s.68.

⁴⁶ N. Şafak, *Osmanlı- Amerikan İlişkileri*, s.70.

vermiştir. Tamamen Batı'nın dayatmasıyla ortaya çıkan Islahat Fermanı İngiliz ve Amerikalılar arasında sevinçle karşılanmıştır. Ayrıca Türklerin yöneten sınıftan çıkarılmaları isteniyordu. Bunun yanında Hıristiyanların tamamen özgürleşmeleri ve Osmanlı'nın tamamen yıkılması amaçlanıyordu. Misyoner Tillman C. Throwbridge, "*Ermenistan'da Bir Turdan Notlar*" adlı çalışmasında şunları aktarıyordu: "*Türklerin gerek insan olarak kendileri gerekse tüm toplumsal kurumları ilkindir. Bunun bir nedeni irksal ise, bir nedeni de dinseldir. Türkler Hıristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları Batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur. Kurtuluşun yolu ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan halkları Protestanlaştırmak ve özgürleştirmektir.*"⁴⁷ Eğitim öğretim ile başladıkları empoze sürecini sağlık desteği ile sürdüren ABD'li misyonerler XIX. Yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1878 Berlin antlaşması ile beraber Ermeni azınlığına ulusal bilinç aşılamaya başlamış ve isyan etmelerini teşvik etmiştir. Bundan sonra "Ermeni Sorunu" ortaya çıkmıştır. Burada Rusların bölgedeki Ermenileri kışkırtıp isyan etmeye teşviki de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸ Berlin anlaşmasının 61. Maddesine göre Osmanlı Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapacak Kürtler ve Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenlerini garanti edecekti. 62. Maddede ise Osmanlı Devleti'nin, Ermenilerin mezhep değiştirmeleri halinde diğer haklarında bir kayba sebebiyet vermeyeceğini taahhüt etmesidir. Yanı sıra konsoloslar ve misyonerlerin dini kuruluşları resmi olarak koruma haklarının olacağını kabul ediyordu. Daha önce ABD'li misyonerlerin faaliyetlerini kendi nüfuzları azalacağı için kabul etmeyen İstanbul Ermeni Patrikhanesi, Berlin antlaşmasından sonra kurulması için çalışılan Ermeni devleti için ABD ve İngilizlerden destek almaktan geri durmamıştır. 1874 yılında dönemin Ermeni Patriği olan Narses Varjabetyan 1878 yılında İngilizlerin İstanbul Elçisi Sir Henry Layard'a başvurarak müstakil bir Ermeni devletinin kurulmasını istemiştir.⁴⁹

XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Ermeni sorununa ABD direkt olarak katılmamış fakat arka planında bu sorunu desteklemiştir. Bunu yaparken Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartları kendi lehine çevirme konusunda müthiş bir strateji izleyerek isteklerini yerine getirme imkânına erişmiştir. Özellikle misyonerlik faaliyetleri ile Osmanlı coğrafyasında hem ajanlık faaliyetleri yürütmüş hem de Osmanlı toplumunu tanıma ve analiz etme imkânını bulmuştur. Bir toplumu tanımak onun yumuşak taraflarını bilmek her zaman bir devlete büyük kolaylıklar sağlamıştır. ABD'de 1830 ve öncesinde elde ettiği kazanımları Ortadoğu coğrafyasında yer etmek için kendi lehine kullanmış ve bir nevi başarılı olmuştur. Ermeniler hususunda özellikle eğitim vermek maskesi altında birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda okullar açılmıştır.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde pek çok kolej açmışlardır. Bu kolejlerin çoğu Ermenilere yönelik açılan okullar olmuştur. Anadolu'da İlk Amerikan misyoner okulu bugün Elazığ sınırları içinde bulunan Harput'ta açılmıştır. Fırat koleji olarak bilinen (Armenian College) Protestanlar için papaz yetiştirmek ve Ermenilere milli bilinç uyandırmak için müfredat oluşturup uygulamıştır. Yine aynı dönemde İzmir'de Uluslararası Kolej, Merzifon'da Anatolia Kolej ve kızlar için açılan Amerikan Koleji, Maraş ve Antep'te erkek ve kızlar için açılan Merkezi Türkiye Kolejleri ve Tarsus'ta St. Paul Enstitüsü gibi okullar faaliyette bulunmuştur. Bunlar Hıristiyan azınlığın çocuklarına eğitim verip ardından Osmanlıya karşı ayaklanmalarını sağlamışlardır. İçerideki azınlıkları bu şekilde organize eden ABD dışarıda da Avrupa ve ABD kamuoyunda Türkiye aleyhinde propaganda yaparak "Türkler Hıristiyan halka zulmediyor" şeklinde kamuoyunu kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmişlerdir. İyi eğitim almış

⁴⁷ U. Kocabaşoğlu, a.g.e, s. 54; Mazıcı, N, (2005). *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878 – 1920*, 2. Basım, İstanbul: Pozitif Yayınları, s. 27; Kili Suna ve A. Gözübüyük Ş, (2000). *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 21 – 29.

⁴⁸ Y. Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, 13. Basım, İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2012, s. 28.

⁴⁹ B. Şimşir, (Ed.), *British Documents on Ottoman Armenians (1856–1880)*, 2. Basım, Ankara: TTK, 1989, s. 180-190.

Ermenileri ABD'ye götürmüşlerdir. Buradaki amaç ise ABD vatandaşı olarak ayrıcalıklı bir statü kazandıktan sonra Osmanlı coğrafyasındaki kışkırtıcı faaliyetlere daha rahat katılmalarını sağlamaktır. Bu yöntemle birlikte 1914 yılına kadar yaklaşık 60 bin Ermeni ABD'ye göç etmiştir (Kuran, 1985, s.55-56).⁵⁰ Göç eden bu Ermeniler zamanla ABD'de bir Ermeni lobisi oluşturmuşlardır. Oluşan bu lobi Türkiye aleyhinde birçok faaliyette bulunmuş ve bu faaliyetlerine devam etmektedir.

SONUÇ

Türk ABD ilişkileri Osmanlının son dönemlerinden itibaren olgunlaşmaya başlamıştır. İlk ilişkiler Osmanlı egemenliği altında olan Cezayir beyliği ile gelişme göstermiştir. ABD ticaret gemilerinin güvenli bir şekilde Akdeniz'de ticaret yapmalarını sağlamak için Cezayir'e dolayısıyla Osmanlıya vergi vermiştir. Bürokratik işlerini İngiliz büyükelçiliği üzerinden ücret ödeyerek yürüten ABD Osmanlı nezdinde tanınmak için çok çaba sarf etmiştir. Bu fırsatı 1830 yılında Osmanlı ile Ticaret anlaşması imzalamasıyla bulmuştur. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra ABD Osmanlının imtiyaz verdiği devletlerarasına girmiştir. O dönemde Osmanlı Devleti, Yunan isyanı ile uğraştığı için bu durumdan istifade eden ABD Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Önce İzmir'e sonrasında Ortadoğu'ya ve akabinde ise Beyrut'a kadar faaliyet yürütmüştür. Protestanlık propagandası yapan ABD kendine yandaş aramış ve özellikle Hıristiyan ve Yahudileri hedefine koymuştur. Fakat istediği neticeyi alamayınca Gregoryen olan ve ABD'ye daha sıcak yaklaşan Ermeniler üzerinden faaliyetlerini sürdürmüştür. İlk zamanlarda bu durumdan rahatsız olan İstanbul Ermeni Kilisesi patriği sonrasında destek vermiştir. ABD misyonerlik faaliyetlerini yürütmek için matbaalar kurmuş, sağlık hizmetleri vermiş ve aynı zamanda eğitim faaliyetleri yürütmek için çeşitli okullar açmıştır. Burada yetişen çocuklara kendi hayat felsefelerini ve Protestanlığı öğretirken inançlarını empoze etmiştir. Osmanlı Devleti siyasi ve askeri açıdan güç kaybedince burada yetişen çocuklar isyan faaliyetlerinde görev almışlardır. Özellikle 1877-1877 Osmanlı Rus savaşından sonra imzalanan Berlin Anlaşması ile Ermeni sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunu kaşıyan genelde Avrupalı devlet gözükse de arka planda ABD müthiş bir misyonerlik faaliyeti yürüterek destek vermiştir. Buradaki amaçlardan biri ABD'nin Ortadoğu'da yer edinme çabasıdır. Bu sebepten dolayı Osmanlı'yı iyi analiz edebilmek için misyonerlerini Osmanlı coğrafyasının dört bir yanına göndererek toplumsal analizde bulunmalarını ve bu sayede yumuşak karnını bulmayı amaçlamışlardır. Bu uygulama başarılı olmuştur. Kendilerine destek olabilecek tek topluluğun Ermeniler olması Ermenilerin bu coğrafyada devlet kurmaları için cesaretlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde açtıkları okullarda yetiştirmiş oldukları kişiler aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne başkaldırıp yerli unsurları katletmişlerdir. Buna rağmen Osmanlı devleti Ermenileri zarar görmemeleri için I. Dünya Savaşı esnasında yine kendi toprakları olan bölgelere göç ettirmiştir.

KAYNAKÇA

Açıkses, Erdal. Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi. *Türkler Ansiklopedisi*, c, 2002, 13: 542-557.

Armaoglu, Fahir. Belgelerle Turk-Amerikan Munasebetleri. *Ankara, Turk Tarih Kurumu Yayinlari*, 1991.

⁵⁰ E. Kuran, "ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 1985'ten aynı basım, 1985, s.55-56.

Balakian, P. Remembering Genocide-David Pryce-Jones... The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response. *National Review-Bristol Connecticut Then New York-*, 2003, 55.23: 47-47.

Erhan, Çağrı, "Osmanlı-ABD İlişkiler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı, cilt.2, sayfa. 237.

Erhan, Çağrı, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, 1. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001.

Deringil, Selim. İktidarın sembolleri ve ideoloji: II. *Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, 2002, 3.

Ergin, Osman. Türk maarif tarihi, I-II. *İstanbul: Eser Matbaası*, 1977.

Erol, Mine, Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816). *Tarih Dergisi*, 2011, 32: 689-730.

Fendoğlu, H. Tahsin. *Modernleşme bağlamında Osmanlı-Amerika ilişkileri, 1786-1929: kamu hukuku açısından karşılaştırmalı bir inceleme*. Beyan, 2002.

Greenwood, Keith Maurice. *Robert College: The American Founders*. The Johns Hopkins University, 1965.

Güler, Yavuz. Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri 1795-1914. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2005, 6.1: 227-240.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, 13. Basım, İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2012.

İlgar, İhsan. İlk Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması. *Hayat Tarih Mecmuası*, c, 1969, 2.

Kara, Abdullah ve Çavdaroğlu, Mustafa. 20. Yüzyılda Osmanlı Toprakları Üzerinde Kurulan Nişantaşı İngiliz Erkek Mektebi Üzerine Bir Değerlendirme. *Asia Minor Studies*, 9.2: 814-827.

Kili, Suna, *Sened-i ittifak'tan günümüze Türk anayasa metinleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Kocabaşoğlu, Uygur, Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri. *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumun'ndan Ayırbaşım*, 1992, 65-73.

Kocabaşoğlu, Uğur, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. 3. Basım. Ankara: İmge Yayınları, 2000.

Koloğlu, Orhan. Türk'le Amerikalı'nın Tanışması. *Tarih ve Toplum*, 1997, 28.163: 16-25.

Köprülü, Orhan F. Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri. *Belleten*, 1987, 51.200: 927-948.

Kuran, Ercüment. ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası. *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, 1985.

Kurat, Akdes Nimet. Türk Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış. *Ankara, Doğuş Matbaası*, 1959.

Mazıcı, Nurşen. Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920). *İstanbul: Pozitif Yayıncılık*, 2005.

Mazıcı, Nurşen. Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920). *İstanbul: Pozitif Yayıncılık*, 2005.

Özeren, Gökhan, ABD'nin Ermeni Politikası 1890-1920, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Bilim Dalı *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2009.

Piranyan, Boğos. *Aşçının kitabı*. Aras Yayıncılık, 2008.

Polat, İlknur. Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme. *Belleten*, 1988, 52.203: 627-652.

Şafak, Nurdan. *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003.

Şimşir, Bilâl N. British Documents on Ottoman Armenians, vol. 1. *Türk Tarih Kurumu, Ankara*, 1989.

Şimşir, Bilal N. *Ermeni propagandasının Amerika boyutu üzerine*. Avrasya İncelemeleri Merkezi, 2018.

Tümertekin, Erol, *Anglo-Amerika*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1970.

White, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, 1. Basım, Cem Tarık Yüksel (çeviren.), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.